

TEOFANIA

SCURTĂ INCURSIUNE BIBLICĂ
ȘI ARTISTICĂ ÎN ISTORIA
ICOANEI „BOTEZUL DOMNULUI”

**Tipărită cu binecuvântarea
Înaltpreasfințitului TEOFAN
Mitropolitul Moldovei și Bucovinei**

Editura DOXOLOGIA
a Mitropoliei Moldovei și Bucovinei
Iași, 2009

CUPRINS

ARGUMENT.....	4
 CAPITOLUL I	
EVANGHELIA ȘI ICOANA – DESPRE ARTA	
DE A ZUGRĂVI EVIDENȚA PRIN CUVÂNT	
ȘI IMAGINE.....	8
I.1. Icoana, expresie epifanică a Întrupării.....	8
I.2. Icoana, între simbol și realitate.....	18
 CAPITOLUL II	
MESAJUL ICOANEI „BOTEZUL DOMNULUI”	
PLINIREA REVELAȚIEI ȘI PRINCIPIUL	
EVANGHELIEI.....	25
II.1. Mesajul icoanei „Botezul Domnului”	25
II.2. Izvoare și concordanțe scripturistice ale scenei	
„Botezul Domnului”	38
II.2.A. Prefigurări ale Botezului în Sfânta Scriptură	
a Vechiului Testament	38
II.2.B. Noul Testament, izvor biblic și imagistic	
al scenei iconografice „Botezul Domnului”	48
 CAPITOLUL III	
ICOANA „BOTEZUL DOMNULUI”, O POSIBILĂ	
INTERPRETARE ARTISTICĂ	64
III.1. Descrierea scenei iconografice „Botezul Domnului”	64
III.1.A. Iisus Hristos.....	67
III.1.B. Duhul Sfânt în chip de porumbel	71
III.1.C. Glasul Tatălui simbolizat prin mâna care	
binecuvântează din interiorul Mandorlei	74
III.1.D. Sfântul Ioan Botezătorul.....	78
III.1.E. Îngerii și proorocii și alte personaje simbolice ..	82
III.1.F. Apa Iordanului - malurile stâncoase	87

III.1.G. Pomul cu securea	94
III.1.H. Crucea și sfeșnicul	96
III.1.I. Peștii și lespedea de piatră	100
III.2. Caracterul revelat și istoric al limbajului și formei iconografice	104
III.2.A. Relația dintre forma iconografică și cuvântul biblic.....	104
III.2.B. Stilul și forma iconografică între tradiție și înnoire	115
III.2.B.1. Armonia și ordinea divină, paradigmă a lumii formelor și structurilor iconografice	122
III.3. Elemente de limbaj plastic și mijloace de expresie artistice.....	133
III.4. Repere în evoluția organizării schemei compoziționale a icoanei „Botezul Domnului”. Variante, particularități	170
III.5. Variante iconografice ale scenei „Botezului lui Hristos” zugrăvite în relație cu alte evenimente biblice.Vecinătăți și asocieri tematice	246
CONCLUZII	255
BIBLIOGRAFIE	260
LISTA ILUSTRĂȚIILOR	269
ANEXE	277

Părintele Mihail Marius Gheațău este absolvent al Universității de Artă „G. Enescu”, Facultatea de Arte Plastice, Decorative și Design și al Facultății de Teologie Ortodoxă „D. Stăniloae” din Iași. În anul 1995 este închinoviat la Schitul Sihla al mănăstirii Sihăstria din județul Neamț. Transferat la Mănăstirea „Sfinții Trei Ierarhi” din Iași, este tuns în monahism în anul 1998 primind numele Mihail. Este hirotonit ierodiacon în anul 1999, iar în anul 2000 ieromonah.

Coperta: Mihail Gheațău

Redactor:

Tehnoredactor:

Corector:

Lucrarea Teofania - Scurtă incursiune biblică și artistică în istoria icoanei „Botezul Domnului”, completează o parte din lipsa monografiilor de referință privitor la iconografia creștină a praznicelor împărătești, atât în mediul ortodox cât și în limba română, cu privire la Botezul Domnului.

Consecvent preocupărilor artistice și teologice pe care le aplică în exprimarea iconică a teologiei, părintele Mihail Gheațău evidențiază în lucrarea de față sensurile biblice și patristice de bază pe care un iconar trebuie să le valorifice în practica pictării și conceperii icoanelor.

Capacitatea analitică și sintetică a părintelui Mihail poate fi probată în capitolul al III-lea al lucrării, unde acribia științifică nu dăunează libertății de exprimare teologică. Pornind de la ceea ce este esențial de evidențiat ca mesaj în icoana Botezul Domnului – unde Hristos, Duhul Sfânt și Tatăl sunt revelați prin realitate și simbol, trecând la elemente de ordin secundar (cum ar fi apa și malurile Iordanului, pomul și securea, peștii și lespedea de piatră) – constatăm că imaginea vorbește întocmai cum cuvântul este văzut. Metoda folosită în demersul biblic și artistic se axează pe analiza componentelor scripturistice și pe comparația limbajului plastic.

Valorificând într-o analiză armonioasă ultimele cercetări de specialitate în domeniul picturii religioase bizantine, părintele Mihail Gheațău realizează o lucrare originală, binevenită în spațiul teologic românesc.

Lect. Univ. Dr. Pr. Ilie Melniciuc

Fig. 1. Botezul lui Hristos. Pagină de manuscris, sec. al XII-lea. Omiliile Sfântului Grigorie de Nazianz

Argument

Cel mai important temei pentru definirea icoanei îl oferă însuși actul chenotic al lui Hristos prin întruparea și arătarea Sa în lume. Adevăr dogmatic mărturisit de fiecare icoană în parte și ilustrat în ciclul icoanelor praznicale, evenimentul Arătării Domnului este reflectat în chip deosebit în scena intitulată „Teofania” sau „Botezul Domnului”. Deși la origine sărbătoarea Arătării Domnului cuprindea deopotrivă și evenimentul Nașterii și cel al Botezului Domnului, astăzi cele două praznice împăratești sunt comemorate la date diferite.

Unicitatea momentului Revelației Sfintei Treimi la Iordan, densitatea de înțelesuri și semnificații pe care icoana „Botezul Domnului” le conține și le propune spre tâlcuire, au fost determinante în alegerea subiectului acestei lucrări.

Despre icoane s-a scris atât de mult, încât interesul de a înțelege mai adânc tainele acestei arte a născut o adevărată știință, care a inclus în sfera cercetărilor sale și alte discipline din vecinătatea iconografiei. Diversitatea unghiurilor de vedere este salutară când aceste afirmații, fie ele expresii literare sau plastice, se completează reciproc pentru a întregi prin cuvânt și

prin imagine o înțelegere mai profundă a reprezentării Chipului iconic al lui Hristos. Constatăm însă, că deși se scrie atât de mult și atât de bine despre icoană, toate aceste acumulări teoretice nu-și ating finalitatea în ce privește aplicarea lor practică, pentru că, paradoxal, deși se tipăresc atât de multe studii și se multiplică icoane în mii de exemplare, cele mai multe dintre bisericile noastre sunt sufocate de kitsch-uri și de tablouri de cel mai îndoielnic gust. Acest fapt trădează o superficială cunoaștere a valorilor ortodoxe autentice, dar mai ales o neînțelegere a faptului că imaginea și cuvântul au în cult o importanță egală în vestirea Evangheliei. Dacă este inadmisibilă introducerea de texte eretice în cult, acceptarea imaginilor eretice este la fel de gravă și implică aceeași responsabilitate.

În urma acestor studii, pe de o parte, s-au câștigat unele informații prin care s-au înțeles mai bine împrejurările istorice în care a apărut icoana, tehnicile de execuție, statutul ei ca obiect de cult și ca operă de artă. Pe de altă parte însă, o privire insistentă asupra icoanei, dar fără discernământ, din perspectiva singulară a unei specialități, a dus la apariția unor lucrări caracterizate fie printr-un exces de virtuozitate în argumentarea științifică, dar inconsistente teologic, fie printr-o abordare care încearcă să separe alchimic conținutul teologic de cel estetic, observând în icoană doar calitățile operei de artă.

O viziune intelectualistă, caracteristică spiritului protestant, ar putea aduce unele servicii acestui demers, dacă s-ar evita viciul acelei tendințe specifice de a explica rațional totul, reducând astfel perspectiva unei înțelegeri globale. La fel de păguboasă poate fi o tratare formalistă și superficială, sau una care, sub acoperirea unei vigilențe dogmatice hiperortodoxe, ar impune superstițios hotare între cult și cultură, și care, sub masca unei preținse fidelități față de Tradiție, ar considera că tot ce este sentimental și misterios este cu necesitate și duhovnicesc.

Dacă în experimentul științific, din studiul relației dintre cauză și efect se pot trage unele concluzii, disecarea unei opere de artă – și cu atât mai mult a unei icoane – folosind aceleași mijloace ale analizei carteziene, s-a dovedit a fi un travaliu inefficient, sortit cel mai adesea eșecului. Dificultatea constă nu atât în neputința de a evalua un conținut afectiv sau în imposibilitatea de a surprinde actul inspirației în parametrii unei logici contabilizatoare, ci mai ales în faptul că se omite din procesul cunoașterii o realitate esențială, lucrarea Duhului Sfânt în creație, singura care poate și reconcilia, acolo unde este nevoie, antinomia rațiune - credință.

Într-o lume care izolează și divide pentru a analiza, orientată mai mult spre minte și mai puțin spre inimă, pentru a pătrunde și înțelege lumea

Capitolul al III-lea începe cu descrierea scenei iconografice „Teofania”, și propune o posibilă interpretare artistică a icoanei, având în vedere contextul cultural, social și politic al epocii în care icoana a fost realizată. În partea a doua a capitolului al III-lea descoperim că limbajul și forma iconografică au deopotrivă un caracter revelat și istoric. Icoana, ca discurs plastic, născută și asistată de energiile necreate ale Duhului Sfânt, este singura expresie artistică a cărei transfigurare plastică poate înlesni și sfîntirea acestei imagini iconice.

Slăbirea credinței, proximitățile ideologice, tentațiile ineditului și imprevizibilului de care sunt pătrunse experimentele artistice contemporane, au reformulat în chip tragic și grotesc aspectul și conținutul icoanei. Câteva exemple vizuale ale acestor producții iconografice sunt suficiente pentru a face aproape inutil un comentariu.

În partea a treia a acestui capitol sunt prezentate câteva noțiuni elementare despre arta compoziției, despre elementele de limbaj plastic și despre mijloacele de expresie artistice în iconografie, noțiuni însoțite de evidențierea grafică a unor scheme compoziționale prin care putem înțelege mai ușor modul de organizare a spațiului iconografic.

Prin intermediul câtorva modele iconografice mai reprezentative stilistic, în partea a patra a ultimului capitol am propus câteva repere cronologice ale dezvoltării planului compozițional, pornind de la reprezentările iconografice ale primelor secole creștine, urmărind în timp particularitățile și accentele cu care fiecare epocă le-a marcat structura compozițională și conținutul imagistic. În final am oferit câteva variante imagistice ale scenei „Botezului lui Hristos” zugrăvite în relație cu alte evenimente biblice, vecinătăți și asocieri tematice dictate fie de programele compoziționale ale amplexelor desfășurări iconografice parietale, fie de particularitățile contextuale ale vechilor manuscrise și scrieri teologice împodobite și acompaniate de miniaturi.

Scurta cronologie vizuală privind configurarea și dezvoltarea cadrului compozițional, selectiv ilustrată cu icoane ale căror imagini nu vorbesc întotdeauna de la sine, este însoțită de câteva observații laconice, care încearcă să exprime în aceeași cheie interpretativă cele două perspective, teologică și artistică.

Exercițiul de a aduna sub același titlu texte și imagini care să consume ideatic și tematic s-a dovedit a fi o experiență interesantă dar nu lipsită de un oarecare risc, știut fiind că oricând noi mărturii arheologice pot modifica datele ecuației și rezultatele acestei încercări al cărei final trebuie căutat în paginile altor scrieri.

Fig. 2. Botezul lui Hristos. Frescă, sec. al XVIII-lea. Mănăstirea Cozia

CAPITOLUL I

Evangelhia și icoana – despre arta de a zugrăvi evidența prin cuvânt și imagine

I.1. Icoana, expresie epifanică a Întropării

Motto: „Și Cuvântul trup s-a făcut și a locuit între noi și am văzut Slava Lui...” (Ioan 1,14)

Pe actul Întropării Domnului se fundamentează întreaga teologie a icoanei. Adevărul este încarnat, Întroparea marchează și confirmă realitatea „Și Cuvântul trup s-a făcut” (Ioan 1,14). Din perspectiva economiei mântuirii, „nu există realitate decât în trup, orice altceva nu este decât idee”². Hristos intră în chip văzut în istorie. După Sfântul Maxim Mărturisitorul, Întroparea este anterioară creației lumii, nu din punct de vedere cronologic, ci din punct de vedere al sensului. Din veșnicie creația este orientată către Întropare: „Încă dinainte de veacuri a fost cugetată și rânduită unirea hotarului (definitului) și a nehotărniciei (indefinitului), a măsurii și a lipsei

² André Scrima, *Biserica Liturgică*, Ed. Humanitas, 2005, p. 150.

de măsură, a marginii și a nemărginirii, a Creatorului și a creaturii, a stabilității și a mișcării”³.

Dumnezeu S-a arătat primilor oameni față către față (Facere 3,8). Păcatul protopărinților a întunecat posibilitatea vederii nemijlocite a lui Dumnezeu, reducând această precepție doar la cuvânt și imagine, o imagine voalată de această dată, în care lumea nevăzută este reflectată doar prin semne și simboluri. După episodul construirii turnului Babel, limba originală dispare într-o multitudine de graiuri, pierzându-și odată cu forma inițială și „cultura adamică ce constituia o prelungire a paradisului terestru, adică a stării originare în care Cerul atingea pământul, iar pământul era prezent Cerului în mod natural și imediat”⁴.

Înainte de cădere, Adam, contemplând imaginile naturale ale lumii create, a fost chemat să atribuie fiecărui lucru sau ființe câte un nume. Fiind el însuși o epifanie a chipului și asemănării divine, Adam recunoștea în lucruri și ființe rațiunile și sensurile cu care au fost investite de către Dumnezeu în actul creației. „A numi un lucru înseamnă a-L binecuvânta pe Dumnezeu pentru el și prin el. Datoria omului căruia Dumnezeu i-a dat această lume binecuvântată și sfințită, este de a-L binecuvânta și el pe Dumnezeu, de a-I mulțumi, de a vedea lumea așa cum o vede Dumnezeu și – în acest act de recunoștință și adorare – de a cunoaște, de a numi și a stăpâni lumea”⁵.

În tradiția popoarelor biblice, dar mai ales în cea ebraică, a face ceva în numele cuiva sau a invoca numele unei persoane înseamnă a o face prezentă efectiv. „Unui nume îi dai viață pomenindu-l, pentru că numele cheamă de îndată sufletul pe care îl desemnează”⁶. Numele unei persoane exprimă însăși existența acesteia, a cunoaște numele cuiva înseamnă posibilitatea de a pătrunde în intimitatea ființei sale și de a stabili o relație cu aceasta.

³ Dumitru Stăniloae, *Filocalia*, vol. 3, *Răspunsuri către Talasie*, Ed. Harisma, București, 1994, p. 332.

⁴ Jean Borella, *Criza simbolismului religios*, trad. Diana Morărașu, Ed. Institutul European, Iași, 1995, p. 327.

⁵ Alexander Schmemmann, *Pentru viața lumii – Sacramentele și Ortodoxia*, EIMBOR, București, 2001, p. 13.

⁶ Episcop Kalistos Ware, *Puterea numelui. Rugăciunea lui Iisus în spiritualitatea ortodoxă*, Ed. Christiana, București 1992, p. 35, apud Maria Ivăniș-Frențiu, *Limba română și Limbajul Rugăciunii*, Ed. Anastasia, 2001, p. 238.

Prin Taina Botezului credinciosul preînchipuie moartea, îngroparea și învierea Domnului, dobândind un nume nou și o nouă identitate. Fiecare nume este o epifanie, schimbarea unui nume are loc adeseori în urma unei teofanii - Sfânta Scriptură este plină de astfel de exemple - căreia de obicei îi urmează transformarea radicală a vieții credinciosului. Astfel, după confruntarea cu îngerul Domnului, lui Iacob i se schimbă numele în Israel (Facerea 32,28), iar Saul fariseul devine apostolul Pavel, în urma convertirii lui după viziunea avută pe drumul Damascului (Fapte 13,9). După arătarea îngerului în Templul Domnului, preotul Zaharia află odată cu vestea nașterii fiului său, și numele acestuia, Ioan (Luca 1,13), iar exemplele ar putea continua.

Dumnezeu Se descoperă poporului lui Israel în cursul istoriei în mod treptat, după o anume pedagogie divină, astfel încât, toate „arătările de sus” recapitulează simbolic și anticipativ ceea ce se va întâmpla la „plinirea vremii” (Galateni 4,4). „Semnele sunt cuvintele prin care Dumnezeu își expune verbalitatea, lucrul este semnul vizibil al unui cuvânt rostit de Dumnezeu. Prin semnele vizibile, Cuvântul devine epifanie”⁷.

Episodul în care Iacob se luptă cu îngerul lui Dumnezeu, alături de alte semnificații, este și o prefigurare a venirii și Întrupării lui Iisus Hristos. Locul luptei unde Iacob L-a văzut pe Dumnezeu s-a numit „Peniel”, care se traduce „chipul lui Dumnezeu”. „Lupta are loc înaintea trecerii unei ape, Iabocul, simbol al unei prefaceri, care amintește de Botezul lui Hristos și de Învierea Sa după trecerea prin moarte.

Pecetea, semnul întâlnirii lui Iacob cu îngerul lui Dumnezeu, este o rană în trup. Cuvântul lui Dumnezeu lasă o urmă în conștiința celui ce luptă pentru dobândirea vederii Lui. „Victorios este cel lovit, rana fiind atributul învingătorului. Bătălia se încheie cu o reformă interioară al cărei semn se exprimă prin cuvânt: Iacob devine Israel”⁸.

Numele lui Mesia cel așteptat este descoperit Fecioarei Maria odată cu vestea Întrupării Lui (Luca 1,31), numeroase profeții dezvăluind simbolic și modul în care s-a întâmplat această minunată naștere dintr-o Fecioară. Arătarea „Chipului lui Dumnezeu celui nevăzut” (Coloseni 1,5) care poartă un nume, Iisus Hristos, constituie revelația desăvârșită și absolută (Evrei 1,1-2), întruparea Cuvântului fiind – pentru definirea icoanei – de o

⁷ Vianu Mureșan, *Simbolul, Icoana, Fața*, Ed. Eikon, Cluj-Napoca, 2006, p. 68.

⁸ Andrei Pleșu, *Despre Îngeri*, Ed. Humanitas, București, 2003, pp. 239-240.

importanță axiomatică. Trupul înviat și transfigurat al „Noului Adam” este un semn al prezenței divine prin care este recunoscut Cel proorocit, Cel ce a reconstruit „Templul distrus” (Ioan 2,19), „trupul – simbol al dumnezeirii”⁹. „Taina întrupării Logosului cuprinde în sine înțelesul tuturor simbolurilor și enigmelor Scripturii, precum și sensul ascuns al întregii creații sensibile și inteligibile. Dar cel ce cunoaște taina crucii și a mormântului cunoaște de asemenea rațiunile esențiale ale tuturor lucrurilor. În sfârșit, cel care pătrunde mai adânc și este inițiat în taina învierii află scopul pentru care Dumnezeu a creat în origine toate aceste lucruri”¹⁰.

Prin Întrupare Dumnezeu invită poporul ales la un dialog nemijlocit, vederea lui Hristos fiind o împărtășire iconică, „pentru că M-ai văzut ai crezut” (Ioan 20,29), care afirmă importanța imaginii în cultul creștin și posibilitatea reprezentării plastice a Chipului Fiului lui Dumnezeu cu ajutorul materiei devenită vehicul al Duhului Sfânt. „Dacă Evanghelia conține Cuvântul adevărat, icoana exprimă Chipul adevărat al aceluia cuvânt. Prin lectura semnelor grafice și a celor iconice aflăm despre aceleași evenimente. Actul vizual este, în esența lui, un tip de lectură imaginală. Litera Scripturii se încarnează în imaginea plastică, permițând icoanei să reia istoria sacră ca evenimente reprezentate, nu doar depănate epic”¹¹.

Afirmațiile aparent contradictorii ale Mântuitorului, precum „fericiți cei ce n-au văzut și au crezut” (Ioan 20,29) și „fericiți sunt ochii voștri că văd” (Matei 13,16), sau cuvintele Sf. Ap. Pavel care spune că: „cele ce se văd sunt trecătoare, iar cele ce nu se văd sunt veșnice” (II Corinteni 4,18), nu arată nici o scădere a imaginalului în favoarea verbului, nici nu pun vreun semn de întrebare asupra necesității revelării prin vedere.

Prin cuvintele „puțin și nu Mă veți mai vedea și iarăși puțin și Mă veți vedea” (Ioan 16,16) adresate ucenicilor, Mântuitorul nu distinge doar între două vederi temporale, una prezentă și alta viitoare, ci vrea să ne arate mai ales că vederea desăvârșită a lui Dumnezeu ține de un progres treptat în cunoaștere, de o descoperire continuă „din putere în putere” (Psalm 83,8) a slavei Sale, neperceptibilă doar cu ochii trupești. „Ajungând la noi, ființe în trup, Fiul lui Dumnezeu ia trup și ne comunică – prin simboluri trupești și

⁹ Vianu Mureșan, *op.cit.*, p. 74.

¹⁰ Dumitru Stăniloae, *Filocalia, vol.2, Capetele teologice (gnostice)*, I,66, Ed. Harisma, București, 1993, p. 167.

¹¹ Vianu Mureșan, *op.cit.*, p. 125.

prin parabole istorice – cunoștința despre Dumnezeu. Luând trup, se îngroașă, ca să facă trupul nostru transparent prin înduhovnicire și să-L putem cunoaște pe El ca Dumnezeu prin trupul Său și prin trupul nostru, devenite transparente în parte în cursul vieții pământești și deplin prin înviere”¹².

Promisiunea făcută ucenicilor „Mai mari decât acestea veți vedea” (Ioan 1,50) sau „veți vedea cerurile deschizându-se și pe îngerii lui Dumnezeu suindu-se și coborându-se peste Fiul Omului” (Ioan 1,51), este însoțită de dorința mărturisită Tatălui cu referire la ucenici, „voiesc ca unde sunt Eu să fie împreună cu Mine și aceia pe care Mi i-ai dat ca să vadă slava Mea” (Ioan 17,24).

Această împărtășire continuă prin vedere cu chipul lui Hristos este făgăduită ucenicilor înainte de Înălțarea Sa la cer prin cuvintele: „Iată, Eu sunt cu voi în toate zilele până la sfârșitul veacului” (Matei 28,20). Prezența reală a lui Hristos pe altarele Bisericii prin lucrarea Duhului Sfânt se manifestă într-un cadru liturgic, unde Evanghelia este propovăduită și devine văzută prin contemplarea imaginilor iconice. „Ceea ce cuvântul transmite prin intermediul urechii, pictura îl arată în chip tăcut prin reprezentare”¹³, spune Sf. Vasile cel Mare. Icoana circumscrie Cuvântul lui Dumnezeu, fiindcă însuși Cuvântul S-a circumscris devenind om.

Întrucât Biserica este spațiul liturgic consacrat comuniunii credincioșilor prin rugăciune și a împărtășirii lor cu Trupul și Sângele lui Hristos, icoana își propune să ilustreze cu un anume fel de scriitură imaginală această realitate. Icoana este un obiect de închinare, liturgic și simbolic, mărturia comunicată prin imagine a putinței omului de a se sfinți prin harul lui Dumnezeu. Adevărul nu este numai o noțiune¹⁴, ci este o Persoană (Ioan 14,6) care se manifestă prin trup, este Ușa Bisericii (Ioan 14,7) prin care credinciosul pătrunde pentru a se întâlni și pentru a se împărtăși iconic și euharistic de Cuvântul Hristos - Pâinea Vieții (Ioan 6,48).

¹² Sfântul Maxim Mărturisitorul, *Ambigua*, trad. și note Preot Prof. Dr. Dumitru Stăniloae, EIBMBOR, București, 2006, p. 369, nota 317.

¹³ Nikolai Ozolin, *Iconografia Ortodoxă a Cincizecimii*, Ed. Patmos, Cluj-Napoca, 2002, p. 32.

¹⁴ Andrei Pleșu, *op. cit.*, p. 63. Și în islamism există o teologie a Întrupării, numai că Dumnezeu nu îmbracă trup deplin, ci Se oglindește în conștiința credinciosului. Fiecare musulman în parte e mediul de reflexie al lui Dumnezeu, „suportul” Întrupării Sale. Din perspectiva creștină doctrina este eretică, dochetistă.

Fig. 3. Detaliu de pe un sarcofag din piatră, Egipt, sfârșitul sec. al IV-lea, începutul sec. al V-lea. Louvre, Paris

I.2. Icoana, între simbol și realitate

Motto: „Al cui e chipul acesta și inscripția de pe el ?
Răspuns-au ei: ale Cezarului. Atunci a zis lor: Dați
deci Cezarului cele ce sunt ale Cezarului, și lui
Dumnezeu cele ce sunt ale lui Dumnezeu” (Matei
22,20-21).

Omul, ființă dihotomică, este mereu condiționat de materie pentru a-și transmite informațiile și pentru a-și exprima sentimentele. „Fiind el însuși spirit întrupat, omul nu poate sesiza și exprima spiritul în puritatea lui decât numai prin ecranul unei forme văzute. Imaginea nu este decât forma de apariție a spiritului printr-o formă văzută”³⁴.

Aceste imagini culturale fac posibilă comunicarea între două lumi ontologic diferite. Prin suportul material ele rămân substanțial aceleași dar în virtutea participării la realitatea transcendentă ele semnifică și altceva decât ceea ce se vede, mijlocindu-ne o pătrundere dincolo de această vedere. Semnele sunt intervenții directe ale lui Dumnezeu în viața omului sau însoțesc această întâlnire cu Dumnezeu. Simbolurile prelungesc în timp aceste epifanii și continuă într-un fel revelația.

³⁴ Pr. Prof. Dr. Dumitru Stăniloae, *Revelația prin acte, cuvinte și imagini*, în Rev. „Ort.” XX, nr. 3 (1968), p. 357, apud Dumitru Vanca, *Icoană și Cateheză*, Ed. Reîntregirea, Alba-Iulia, 2005, p. 46.

Părintele Stăniloae distinge în istoria reprezentărilor religioase trei tipuri de imagini culturale: idolul, care este expresia înstrăinării față de Dumnezeu, simbolul, care este o etapă de pregătire, și icoana, care este etapa de realizare a mântuirii³⁵. Și idolul *ειδωλον* și icoana *εικον* reprezintă un obiect de cult, diferența dintre ele fiind dată de sursa care le generează: o închipuire sau realitatea obiectivă. În limba greacă, confuzia dintre idol și icoană a fost accentuată și de asemănarea fonetică a celor doi termeni care au aceeași rădăcină verbală (*ειδω* - a vedea)³⁶.

Pentru a-și exprima tainele credinței, Biserica primelor veacuri a întrebuințat cu preponderență simbolurile, prin care se putea sugera mai cu ușurință învățăturile creștine, de exemplu: peștele, porumbelul, vița de vie, mielul sau ancora. Îndată însă ce creștinii au dobândit libertatea de exprimare, simbolul trece pe planul al doilea, fiind înlocuit cu imaginea. „Păstrând toate proprietățile semnului și simbolului, imaginea va aduce în plus elementul uman. Transcendent și abstract, simbolul devine imagine transcendentă, dar concretă. În acest fel Infinitul se oglindește în finit, Negrăitul devine exprimabil”³⁷.

Cuvântul simbol, în limba greacă (*συμβολλον* = a pune împreună: *συν+βαλλω*: = a reuni, a apropia), este o prezență materială care ascunde și descoperă în același timp o prezență suprasensibilă și suprasenzorială. Simbolul, prin participarea la realitatea transcendentă, răstoarnă lumea experienței comune și o deschide spre cele nevăzute, realitățile divine putând fi semnificate prin intermediul celor terestre. Simbolul revelează aspectele cele mai de taină ale realității, imposibil de descifrat prin cunoaștere rațională.

Fiind un semn de recunoaștere, dar și o formă de cunoaștere, prin funcția sa unificatoare și de mediator între lumea sensibilă și cea inteligibilă, simbolul nu doar descoperă cele spirituale, ci se și face părtaș cu cele descoperite. Loc de întâlnire a două realități – identice și diferite în același timp – simbolul permite coexistența sensurilor, fără ca cele două realități să-și piardă atributele prin care se diferențiază una de cealaltă. Mântuitorul

³⁵ Dumitru Vanca, *op. cit.*, p. 54.

³⁶ M. A. Bailly, *Dictionnaire grec – français*, Edit. Hachette, Paris, 1929, apud Dumitru Vanca, *op. cit.*, p. 15.

³⁷ Egon Sendler, *Icoana, imaginea nevăzutului*, trad. de I. Caragiu, F. Caragiu și Ilie D. Teodosia, Ed. Sofia, București, 2005, p. 83.